

О. Є. Звірко, канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України"

ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ АБО ЯКУ СИСТЕМУ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ ПОТРЕБУЄ УКРАЇНА?

Стаття присвячена дослідженню проблеми реформування системи кримінального правосуддя в Україні. З урахуванням існуючих концепцій та європейських стандартів судочинства пропонується авторське бачення організації системи кримінальних судів.

Ключові слова: правосуддя, судова система, судоустрій, система кримінальних судів, кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. У світлі останніх політичних подій в Україні стан вітчизняного кримінального правосуддя викликає занепокоєність не тільки у демократично налаштованої частини нашого суспільства, але й далеко за межами нашої країни.

Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів та Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджені указами Президента України В. А. Ющенко від 10 травня 2006 року та 8 квітня 2008 р., реалізуються занадто повільно, неповно і непослідовно. Окремі їх положення важко визнати достатньо науково обґрунтованими. Зазначені концептуальні документи потребують подальшого серйозного теоретичного осмислення і доопрацювання, а також внесення відповідних коректив.

Прийняття в новій редакції Закону України "Про судоустрій та статус судців" від 7 липня 2010 року не вирішило основних проблем українського правосуддя, серед яких: перевантаження суддів, затяжні строки судового розгляду, некритична та однобічна оцінка доказів, непрозорість судового процесу, явна слабкість засобів захисту, тиск на судців з боку інших органів влади, корупційна складова судової діяльності.

Модель кримінального судочинства - питання надзвичайно важливе і принципове, від його вирішення залежить стан захищеності прав і свобод людини у сучасному суспільстві. Як показує двадцятирічний досвід розбудови незалежної української держави, стан правосуддя в Україні вкрай залежний від політичної волі тих, хто при владі, а концентрація влади і капіталу в одних руках нерідко призводить до тиску на судову владу, зловживань та нехтування правами і свободами інших громадян.

У даній статті предмет дослідження обмежений одним питанням - це модель устрою та організації діяльності окремої системи судів, що мають розглядати виключно кримінальні справи, з метою створити доступні, неупереджені, оперативні, ефективні кримінальні суди, які б повною мірою відповідали вимогам справедливості і забезпечували належний захист, рівність, змагальність, дотримання прав і повагу до гідності учасників судового процесу. Що стосується розгляду процедурних питань діяльності таких судів, то про них буде йти мова у наступній окремій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні бракує комплексних наукових досліджень цієї тематики з орієнтацією на європейські стандарти правосуддя. В останні роки відмічається певне поживлення серед науковців у дослідженні проблем вдосконалення кримінального судочинства, але з багатьох принципових питань не досягнуто взаємного порозуміння.

Проект КПК, що недавно внесений Президентом України до Верховної Ради, може стати поштовхом до демократизації та вдосконалення в напрямі до європейських стандартів українського кримінального судочинства, оскільки передбачає докорінну перебудову процедур розгляду кримінальних справ, що неминуче тягне за собою перегляд і самого устрою судів, які здійснюють кримінальне судочинство. Настав час для проведення завершального етапу судової реформи в Україні. Сьогодні українські законодавці мають історичний шанс реабілітувати себе перед європейською та світовою спільнотою.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, для правильного оперування науковими термінами слід визначитися зі змістом понять "кримінальне судочинство", "кримінальне провадження", "кримінальний процес", "кримінальне правосуддя".

У діючому КПК вживається, але не дається роз'яснення змісту таких термінів, як "провадження у кримінальних справах" (наприклад, ст. 1, 6, 44 та ін.), "кримінальне судочинство" (ст. 2, 25, 52-1, назва глави 4), "правосуддя в кримінальних справах" (ст.15, 18), "розгляд кримінальних справ" (ст. 17, 64), "кримінальний процес" (наприклад, у назві глави 3).

Виходячи із змісту частин 1 та 2 ст. 25 КПК, де йдеться про нагляд прокурора за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та слідство у всіх стадіях кримінального судочинства, під останнім розуміється не тільки судовий розгляд, а й досудове розслідування, тобто термін "кримінальне судочинство" вжите у широкому його розумінні, охоплює всі його стадії від надходження повідомлення про злочин до виконання і перегляду вироків (в ст. 45 КПК названі такі стадії провадження, як дізнання, досудове слідство, розгляд кримінальної справи в суді).

У Законі України "Про судоустрій та статус суддів" від 7 липня 2010 р. вживаються терміни "судоустрій", "судочинство" (ст. 1 ч. 3), в ст. 3 - "судова система", "єдина система судів загальної юрисдикції", в ст. 17 - "система судів загальної юрисдикції", "правила судочинства".

В Конституції України йдеться про "судоустрій, судочинство, організацію і діяльність органів прокуратури, дізнання і слідства" (ст. 92), розділ 8 носить назву "Правосуддя", в ст. 124 використано термін "судочинство", в ст. 125 говориться, що до системи судів загальної юрисдикції, побудованої за принципами територіальності і спеціалізації, належать Верховний Суд України, вищі спеціалізовані, апеляційні та місцеві суди. Про види судочинства в Конституції України не згадується.

З радянських часів в юридичній літературі термін "судочинство" носив умовний характер і не тільки означав розгляд справи в суді, а й включав у себе провадження у кримінальній справі на всіх стадіях кримінального процесу [8, с. 365].

Автори Науково-практичного коментарю КПК Української РСР, виданого російською мовою у 1974 р., стверджували в коментарі до ст. 1, яка носила назву "Законодавство про кримінальне судочинство", що "кримінальне судочинство - це діяльність органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду з порушення і судового розгляду кримінальних справ, а також з розв'язання судом процесуальних питань, що виникають у зв'язку з виконанням вироку" *{пер. авт.}* [4, с. 5].

В НПК 1984 року, виданому також російською мовою, подано таке ж визначення [5, с. 3].

В НПК КПК 1995 року у коментарі до ст. 1 КПК, яка з 1992 року називалася "Призначення Кримінально-процесуального кодексу України"

уже йдеться про "провадження у кримінальних справах", що включає в себе вісім стадій - від порушення кримінальної справи до відновлення справи за нововиявленими обставинами. Ці стадії складають систему кримінального процесу як відповідної діяльності слідчих органів, прокурорів, суддів [6, с. 5—6]. А в п. 1 коментарю до ст. 2 КПК "Завдання кримінального судочинства" стверджується, що терміни "кримінальне судочинство" і "кримінальний процес" - синоніми [6, с. 6].

Нарешті, в п. 1 коментарю до ст. 1 КПК 2006 року було заявлено, що "провадження у кримінальних справах - це порядок, процедура виконання певних дій на різних стадіях розгляду кримінальної справи - від її порушення і до виконання вироків і ухвал суду. Поняття "провадження у кримінальних справах" за своїм змістом тотожне поняттям "кримінальний процес" і "кримінальне судочинство" [7, с. 9].

Таким чином, слід погодитися з думкою, що під термінами "провадження, процес, судочинство" слід розуміти порядок, правила розгляду кримінальних справ, в тому числі в суді.

Декілька слів необхідно сказати щодо змісту терміна "система судів". В зазначеній вище Концепції від 10 травня 2006 року, в п. 2 розділу 3, вжито слова "система судів", що потребує уточнення їх змісту.

Система - це "форма організації, будова чого-небудь (державних установ і т. ін.), лад, режим"; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [9, с. 286]. У даній статті ми говоримо про судоустрій, порядок організації і діяльності кримінальних судів, об'єднаних певними організаційними принципами. Ними виступають територіальність та інстанційність (місцеві суди - 1-ша інстанція, апеляційні - 2-га інстанція, вищі спеціалізовані суди - 3-тя інстанція, Верховний Суд України - 4-та інстанція), а також спеціалізація, відповідно до якої виділено підсистеми спеціалізованих адміністративних та господарських судів. Ці три принципи - своєрідні три кити, на яких тримається система судів.

Але принцип спеціалізації судів не отримав свого логічного завершення, оскільки не створено окремих судів кримінальної та цивільної юрисдикції. Пункт 6 Концепції вдосконалення судівництва 2006 року передбачає утворення у майбутньому на основі загальних судів окремих кримінальних та цивільних судів. Це без сумніву правильний крок, хоча він потребує значних витрат. Але справедливе правосуддя цього варте.

Окрему систему кримінальних судів за вказаними критеріями інстанційності, територіальності, спеціалізації можна побудувати наступним чином:

1) за принципом територіальності: мирові в межах виборчих дільниць села, міста, місцеві в межах районів (сільських, міських), окружні в межах кількох районів або великих міст, апеляційні в межах області, Вищий кримінальний суд в межах країни;

2) за принципом інстанційності: перша інстанція - місцеві суди: мировий суд, районні, районні у містах, міські та міськрайонні кримінальні суди, які розглядають кримінальні справи та інші питання по суті; друга інстанція - апеляційний кримінальний суд у кожній області, містах Києві та Севастополі; третя інстанція -

касаційна, якою виступає Вищий кримінальний суд; четверта інстанція - Верховний Суд України, який переглядає справи за виняткових обставин, передбачених процесуальним законом;

3) за принципом спеціалізації: мировий суд спеціалізується на розгляді кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості, районні суди - на розгляді злочинів середньої тяжкості та тяжких, окружні кримінальні суди - особливо тяжких злочинів у складі одного професійного судді та двох народних засідателів, а в справах про злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі, розгляд здійснюється судом присяжних, який діє у складі одного професійного судді та трьох присяжних.

Крім того, судді кримінальних судів можуть спеціалізуватися на розгляді окремих категорій кримінальних справ.

Концепція 2008 року та президентський проект КПК передбачають введення кримінальної відповідальності за так звані кримінальні проступки, що становлять правопорушення невеликої суспільної небезпеки. Відповідно до вказаної Концепції до кримінальних проступків слід віднести злочини невеликої тяжкості та адміністративні правопорушення, які нині мають судову юрисдикцію і не є управлінськими за своєю суттю. Останні будуть переведені до категорії кримінальних проступків.

Концепція 2006 року не містить згадки про мирового суддю. В Концепції 2008 року (п. 1 Розділу 2) вперше згадується мировий суд, якому мають бути передані на розгляд справи про вчинення кримінальних проступків.

Створення таких мирових судів надає правосуддю очевидні переваги - наближеність до населення, а значить доступність, розвантаження районних судів від розгляду дріб'язкових справ, спрощена процедура, а значить відсутність три-

валої судової тяганини, демократичність - мирові судді обираються населенням із осіб, які мають вищу юридичну освіту і певний стаж практичної юридичної діяльності. Відсутність покарань за кримінальні проступки у вигляді позбавлення або обмеження волі зводить до мінімуму побоювання судових помилок при спрощених процедурах, крім того вироки мирових судів можуть бути оскаржені і при наявності підстав - переглянуті у загальному порядку. Мирові суди виступають першою ланкою судової системи, найбільш наближеною до населення.

Адміністративні правопорушення, пов'язані зі сферою управління, повинні розглядати адміністративні суди, до юрисдикції яких треба віднести розгляд правопорушення фізичних і юридичних осіб у сфері управління, за вчинення яких може бути застосоване обмеження права або заборона займатися певною діяльністю. Адміністративні проступки, за вчинення яких передбачені виключно штрафи (штрафні санкції), доцільно розглядати посадовим особам відповідних органів контролю та управління, а скарги на їх постанови подавати до адміністративних судів.

Широке запровадження спрощених процедур розгляду в кримінальних судах та інституту медіації сприятиме економії часу та коштів при розгляді кримінальних справ.

Важливим і вкрай необхідним кроком на шляху до сучасного європейського правосуддя є створення суду присяжних, для чого, хоча б схематично, треба визначити, на якому рівні він повинен функціонувати, в якому складі та які категорії справ розглядати. Безумовно, при цьому не треба забувати і фінансову сторону проблеми, оскільки утримання суду присяжних - справа не з дешевих.

Висновки. Початковий етап судової реформи в Україні пройдено - створено єдину систему судів загальної юрисдикції (місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані суди), яка складається з територіальних судів, які мають право розглядати цивільні та кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопорушення, та спеціалізованих адміністративних та господарських судів.

Наступним завершальним кроком має стати створення мирових судів та окремих систем кримінальних та цивільних судів, що значно наблизить українське правосуддя до міжнародних стандартів.

Наступну судову реформу доцільно провести у два етапи:

На першому етапі необхідно: 1) створити систему мирових судів; 2) створити у місцевих територіальних судах загальної юрисдикції окремі колегії судів для розгляду кримінальних та цивільних справ; 3) справи про адміністративні правопорушення передати на розгляд адміністративних судів; 4) створити окружні кримінальні суди, а в їх складі - суди присяжних; 5) розділити Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ на два самостійні вищі спеціалізовані суди - Вищий кримінальний суд та Вищий цивільний суд.

На другому, завершальному, етапі після реформування кримінального процесу, органів обвинувачення, захисту та експертизи, при наявності у держави бюджетних коштів - розділити місцеві районні, районні у містах та міжрайонні суди на окремі кримінальні та цивільні суди.

Запропонована модель судової системи, на думку автора, повинна забезпечити ряд суттєвих переваг у порівнянні з нині діючою системою правосуддя, зокрема у сфері кримінального судочинства, а саме в результаті її впровадження значно зменшаться витрати на етапування підсудних, які тримаються під вартою, покращиться рівень медичного обслуговування таких осіб, і в цілому умови їх утримання, прискориться розг-

гляд справ, буде забезпечена більш активна участь представників народу у здійсненні правосуддя, гарантовано дотримання прав і повага до честі і гідності учасників судочинства, наближено судові установи до населення, забезпечено рівне і повне право на оскарження і перегляд судових рішень (виправлення судових помилок), поглиблено спеціалізацію суддів, а значить і якість розгляду справ.

Таким чином, у разі реалізації запропонованої моделі устрою кримінальних судів будуть максимально дотримані єдині принципи судоустрою, основні концептуальні положення раніше прийнятих концепцій розбудови судочинства та системи кримінальної юстиції, враховані вимоги європейських стандартів щодо правосудця у кримінальних справах.

Список літератури

1. Проект КПК [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.
2. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена указом Президента України від 10 травня 2006 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/7507>.
3. Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджена указом Президента України 8 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/index.php/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-15-02/376>.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР [Текст] : науч.-практ. комментарий. - К.: Политиздат Украины, 1974. - 543 с.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР [Текст] : науч.-практ. комментарий. - К.: Политиздат Украины, 1984.-560 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - № 4-5, 1995 р. - 640 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка; вид. 3-тє, перероб. та доп. - К.: "Юрисконсульт", КНТ, 2006. - 890 с.
8. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А. Я. Сухарев. - М. : Сов. энциклопедия, 1984. -415 с.
9. Новий тлумачний словник української мови у 3 томах [Текст]. -Т. 3. - К. : Вид. "Аконіт", 2003. - 864 с.

Правовий вісник Української академії банківської справи № 1 (6) 2012 р. с.с.153-157.

Отримано 31.01.2012

Аннотація

Статья посвящена исследованию проблемы реформирования уголовного правосудия в Украине. С учетом существующих концепций и европейских стандартов судопроизводства предлагается авторское видение организации системы уголовных судов.

Summary

The article deals with the problem how to organize the system of criminal courts in Ukraine for it to correspond the European standards of justice.